

MUSTAQILLIK YILLARIDA QORAQALPOG`ISTON RESPUBLIKASI**Shermamatva Shahzoda****Namangan davlat pedagogika instituti****shermamatvashahzoda279@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20036689>**

Annotatsiya: Mazkur matnda Qoraqalpog‘iston Respublikasining geografik joylashuvi, ma‘muriy-hududiy tuzilishi va siyosiy maqomi haqida umumiy ma‘lumotlar berilgan. Shuningdek, mustaqillik yillarida respublikaning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy sohalarida erishgan yutuqlari yoritilgan. Sanoat, qishloq xo‘jaligi, tadbirkorlik va tashqi iqtisodiy aloqalardagi o‘zgarishlar tahlil qilingan. Aholi turmush sharoitini yaxshilash, infratuzilmani rivojlantirish hamda bozor munosabatlariga o‘tish jarayonlari alohida ta‘kidlangan. Umuman olganda, matn Qoraqalpog‘iston Respublikasining rivojlanish bosqichlari va hozirgi holatini qisqacha tavsiflaydi.

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy-siyosiy, ekologik ahvol, iqtisodiy hayot.*

Qoraqalpog‘iston Respublikasi O‘zbekistonning shimoli-g‘arbiy qismida, Amudaryoning quyi qismi, Orol dengizining janubiy sohilida joylashgan. Respublika janubi-g‘arb tomondan Qoraqum sahrosiga tutashgan. Uning shimoli-g‘arbida Ustyurt pasttekisligi, shimoli-sharqiy tomonida esa Qizilqum sahrosi yastanib yotibdi. Orol dengizining janubiy hududi qoraqalpoq zaminida joylashgan. Qoraqalpog‘iston umumiy yer maydoni 166,6 ming kvadrat kilometrdan iborat bo‘lib, u hududining kattaligi jihatdan O‘zbekiston Respublikasi viloyatlari o‘rtasida birinchi o‘rinda turadi. Respublikaning aholisi 1 881,9 ming kishidan ziyoddir. Respublikaning ma‘muriy-hududiy tuzilmasi 16 ta tuman va 1 ta shahardan iborat: Amudaryo, Beruniy, Bozatov, Ellikqal‘a, To‘rtko‘l, Kegeyli, CHimboy, Qorao‘zak, Taxtako‘pir, Qonliko‘l, Sho‘manoy, Qo‘ng‘irot, Mo‘ynoq, Xo‘jayli, Taxiatosh, Nukus, tumanlari, poytaxi Nukus shahridur. Qoraqalpog‘iston Respublikasi O‘zbekiston Respublikasi tarkibidagi parlament boshqaruv shakliga ega bo‘lgan suveren Respublikadir. Qoraqalpog‘iston o‘z Konstitutsiyasi, bayrog‘i, gerbi va madhiyasiga ega. Qoraqalpog‘istonning Konstitutsiyasi va qonunlari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga muvofiq ishlab chiqilgan va ular shu asosda amal qiladi.

Respublikada umumiy rahbarlik Jo‘qorg‘i Kenges Raisi – Qoraqalpog‘iston Respublikasi parlamenti tomonidan amalga oshiriladi. Respublikaning oliy ijroiya hokimiyati Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi tomonidan tasdiqlangan Vazirlar Kengashi hisoblanadi. Respublika Vazirlar Kengashi tarkibiga Kengash Raisi, Raisning o‘rinbosarlari, vazirlar, davlat qo‘mitalari, raislari, yirik konsern va birlashmalar rahbarlari kiradi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, o‘z vazifasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tarkibiga kiradi. O‘zbekiston Respublikasi poytaxti – Toshkent shahrida, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashining doimiy vakolatxonasi faoliyat yuritadi. 1990 yili 14 dekabrda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashi o‘zining IV sessiyasida “O‘zbekiston Respublikasi tarkibida Qoraqalpog‘iston Respublikasi Davlat suvereniteti to‘g‘risidagi” Deklaratsiya qabul qilindi. Mazkur Deklaratsiya 1991yil 31 avgustda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risidagi” Qonunda o‘zining huquqiy asosini topib, 1-17-moddalarida Qoraqalpog‘istonning hududiy yaxlitligi va mustaqilligi e‘tirof etildi. Har ikki

respublika o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlar O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 8 dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyasida (70-75moddalar) o'z aksini topdi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy Kengashi o'zining XII sessiyasida (1993yil9aprel) Qoraqalpog'iston Respublikasi Konstitutsiyasini qabul qildi. Qoraqalpoq milliy davlatchiligi o'z taraqqiyoti tarixida birinchimarta insonparvar, adolatli, demokratik imtiyozlarga ega bo'ldi.

Aynipaytda u suveren respublikaning barcha atributlariga ega. Jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy Majlisining 1992 yil 14 dekabrda bo'lib o'tgan XI sessiyasida Qoraqalpog'iston Davlat bayrog'i, 1993 yil 9 aprelda bo'lib o'tgan XII sessiyasida Davlatgerbi, 1993 yil 4 dekabrda bo'lib o'tgan XIV sessiyasida Davlat madhiyasi tasdiqlandi. Parlament -Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorgi Kengesi hisoblanadi. 86 deputatdan iborat. Quyidagi davlat arboblari Parlament raislari bo'lib ishladi: Dauletbay Shamshetov (1991-1992), Ubbiniyaz Ashirbekov (1992-1997), Timur Kamalov (1997-2002). 2002 yili 2 may kuni bu lavozimga Musa Tajetdinovich Erniyazov saylandi. Mustaqillik yillarida boshqa mintaqalarimiz qatori Qoraqalpog'istonning rivojlanishiga ham ulkan e'tibor qaratildi. Aynan ana shunday e'tibor tufayli bugungi kunda respublika poytaxti –Nukus shahridan boshlab, tumanlar va qishloqlar, hatto, eng chekka ovullar ham har tomonlama o'zgarib, rivojlanib bormoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston markaziy byudjetidan Qoraqalpog'istonga berilayotgan subvensiya, ya'ni moliyaviy yordam mikdori butun Qoraqalpog'iston byudjeti harajatlarining 75 foizini tashkil etmoqda. O'zbekiston xukumatining amaliy yordami qoraqalpoq xalqining fidoiy mexnati tufayli keyingi yillarda Qoraqalpog'istonda aholiturmush sharoitini yaxshilash, tub iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish borasida qator ijobiy natijalarga erishildi. Eng avvalo, elda tinchlik va barqarorlik mustahkamlandi. Hamjixatlik bilan yurt istiqboli yo'lida mehnat qilishga sharoit yaratildi. Respublikada mulkchilikning yangi shakllari paydo bula boshladi. Ishlab chiqarish va xizmat sohasida nodavlat sektorning hissasi oshib bordi. Sanoat, qishloq xo'jaligi va savdoda nodavlat sektori hissasi 80-90 foizni tashkil etmoqda.

Respublika iqtisodiyotining boshqa yo'nalishlaridaham islohotlar izchil amalga oshirila boshlandi. Jumladan, bank tizimidaham jiddiy islohotlar amalga oshirildi. Bu erda davlat banklar bilan birga tijorat va xususiy banklari xam faoliyat ko'rsatmoqda. 1999 yilning birinchi yanvarigacha bo'lgan ma'lumotlarga qaraganda xususiylashtirishdan tushgan mablag'larning umumiy hajmi 650 million so'mni tashkil etdi. Uning 20 foizi respublika ijtimoiy taraqqiyotiga ajratildi. 50 foizi esa tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida imtiyozli kreditlar ajratishga sarflandi. Shu bilan birga Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat mulkini xususiylashtirish qo'mitasi xususiylashtirilgan korxonalar va tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida 13,8 million so'm kredi ajratdi. 2000 yilga kelib 2932 korxonalar xususiylashtirildi. Bozor fondining faoliyati sezilarli ravishda faollashdi. 2000-yilga kelib respublika fond birjalari filiallarida 958 million so'mlik aksiyalar sotildi. Respublikada 7807 kichik va o'rta ishbiarmon korxonalari, 8977 yakka tartibdagi tadbirkorlar ro'yxatga olindi. 1996 yil yakuniga ko'ra ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi 10 mlrd 355,7 mln so'mni tashkil etdi.

Jami sanoat ishlab chiqarish hajmida nodavlat korxonalarining ulushi 90 foizga o'sdi. Respublikada 1996-yilda amaldagi narxlarda 10 mlrd 754,4mln so'mlik sanoat mahsuloti ishlab chiqarildi. Paxtadan ip ishlab chiqarish, ip gazlamalari, tayyor trikotaj buyumlar, iste'mol mahsulotlaridan un, makaron, mineral suvlar ishlab chiqarish ko'paydi. Yig'ma temir-beton

konstruksiyalari va detallari, toshdan bezakli materiallar tayyorlash, qandolatchilik mahsulotlari, o'simlik yog'i, uzum vinosi, salqin ichimliklar, osh tuzi ishlab chiqarish o'sdi. Sanoatda birqator ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. Jumladan, 1995-yilda Xo'jayli shahrida shisha idishlar zavodi qurilib foydalanishga topshirildi. 1996-yilda Qo'ng'irotda "Urga" gaz sanoati korxonasi gaz kondensati va tabiiy gazqazib chiqarilishi boshlab yuborildi. Aholini gaz bilan ta'minlash darajasi 83 foizga yetdi. "Qoraqalpoq qurilish" aksionerlik jamiyatida Italiya firmalarining yuqori sifatli jihozlari bilan jihozlangan, yiliga 60 ming kv.m. marmar bloklari va plitalari ishlab chiqaradigan yangi mramor sexi ochildi. "Nukusun" zavodida esa spirt ishlab chiqaradigan yangi sex qurildi. Engil sanoat ishlab chiqarishning bazasi kengaya bordi. 1993-yili Nukusda "Kateks" to'qimachilik majmuasi, 1995 yili Ellikqal'a tumanida "Elteks" to'qimachilik majmuasi foydalanishga topshirildi. Nukus va Qo'ng'irotda un kombinatlari, To'rtko'lda 3 mln shartli bankakonserva mahsulotlari ishlab chiqaradigan zavod, Ellikqal'a tumanida esashundayquvvatga ega konserva sexi foydalanishga topshirildi. 1995 yilda Qo'ng'irotda Markaziy Osiyoda yagonahisoblanganyiliga 190 ming tonna kalsiyli soda ishlab chiqaradigan zavod qurilish boshlandi. Zavod tarkibida kimyoviy yul bilan ekologik toza va energiyasarfmaydigan kaustik soda ishlab chiqarish ham ko'zda tutilgan. Qo'ng'irotda Beyneu avtomobil trassasi, Navoiy-Uchquduq-Nukus temiryo'li kurildi. Qoraqalpog'istonda mehnatga layoqatli aholining asosiy qismi qishloqda istiqomat kiladi. Agrar sektordaham iqtisodiy qayta qurish, bozor munosabatlariga o'tish ro'y berdi. 1997 yil 1 yanvar holatiga respublikada 263 qishloq xo'jalik korxonasi faoliyat ko'rsatdi.

Nodavlat sektorning jami ishlab chikarilgan mahsulotdagi ulushi 98,3 foizni tashkil etdi. Paxta etishtirishda nodavlat korxonalarining hissasi 97,8 foizni, donchilikda 98,1 foizni, kartoshkachilikda 99,7 foizni, sabzavotchilikda 98,8 foizni, polizchilikda 95,1 foizni, bog'dorchilikda 98,5 foizni, pillachilikda 100 foizni, go'sht etishtirishda 98,9 foizni, sut va tuhum ishlab chiqarishda 99,4 foizni, qorako'l teri vajun etishtirishda 100 foizni tashkil etdi. Dehqonchilikda ekin maydonlarining tarkibi o'zgardi. G'alla maydonlari ekin maydonlarining 35,8 foizini tashkil etdi. Bug'doy va kartoshka etishtirish 3 marta, uzum etishtirish 4 marta ko'paydi. Qoraqalpog'istonda dehqon fermer xo'jaliklari tashkil etish bo'yicha etarli tajriba to'plandi. 1998 yilga kelib 1686 fermer shirkatlar uyushmalari tashkil etildi. Ellikqal'a tumanida mavjud 14ta jamoa xo'jaliklaridehqon-fermer xo'jaliklari uyushmasiga aylantirildi. Dehqonlarga merosqilibqoldirish huquqi bilan erlar uzoq muddatga ijaraga berildi.

Lekin Qoraqalpog'istonda ana shu tajribani ommalashtirishga mutlako e'tibor berilmadi. 1992-yili Qoraqalpog'iston Respublikasi tashki iqtisodiy aloqalar vazirligi tashkil etildi. 1992-2000 yillarda Jahon banki, Yeropa rivojlantirish banki va boshqa firmalar bilan 100 dan ortiq shartnomalar tuzildi. Respublikada 303 dan ortiq qo'shma korxonalar faoliyat ko'rsatmokda. Qoraqalpog'iston Respublikasining tashki savdodagi asosiy sheriklari Rossiya, AQSH, Janubiy Koreya, Shveysariya, Niderlandiya xisoblanadi. Asosan paxta tolasi, toladan olinga mahsulotlar, qayta ishlangan neftmahsulotlari, buyan tomirlari sotiladi. Eksport qilingan tovarlar hajmi 1996 yilda 122,9 mln dollarga teng bo'ldi. G'arb mamlakatlariga eksport qilingan xom ashyo 113,6 mln dollarni tashkil etdi.

Paxta tolasi jami eksport mahsulotlarining 95 foizini tashkil etdi. Tashki savdo oborotida importning salmogi 1996 yilda 46,2 foizni tashkil kildi. Import mahsulotlari tarkibiga asosan xalqiste'mol mollari, qora va rangli metallar, oziq-ovqat mahsulotlari kiradi. YAqin xorijiy

mamlakatlardan asosan shakar, bug‘doy, mashina va jihozlar, agregatlarva ularning ehtiyotqismlari, kuvurlar, avtomashinalar, ishlab chiqarishnikomplektlovchi materiallar keltirildi. Lekin respublikaning imkoniyatlaridan to‘la foydalanilmayapti. Masalan, 1999 yili respublika xududida 70 ga yaqin foydaliqazilma konlari aniqlandi. Mustaqillik yillarida respublikada ijtimoiy sohalar rivojlanishiga e‘tibor kuchaydi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi aholi punktlarini elektrlashtirish to‘la halqilindi. Aholini toza ichimlik suvi bilan ta‘minlash darajasi 59,5 foizga etdi. 1992-1996 yillarda Tuyamo‘yin suv omboridan respublika aholi punktlariga 2 ming 885 km vodoprovod tarmog‘i olib kelindi. 4057,5 km gaz tarmoqlari etkizildi va tabiiy gaz bilan ta‘minlash 85,4 foizni, shu jumladan shaharda 99,4 foizni, qishloqda 72,4 foizni tashkil etdi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida Qoraqalpog‘iston Respublikasida ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sohalarida tizimli islohotlar amalga oshirildi. Mazkur jarayonlar respublikaning davlat suverenitetini mustahkamlash, boshqaruv institutlarini takomillashtirish hamda huquqiy-demokratik jamiyat asoslarini shakllantirishga xizmat qildi. Iqtisodiy sohada bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o‘tish, xususiyashtirish jarayonlarining jadallashuvi va nodavlat sektor ulushining ortishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirdi. Sanoat va agrar tarmoqlarda tarkibiy o‘zgarishlar yuz berib, yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratildi hamda fermer xo‘jaliklari instituti keng rivojlandi. Bu esa hududning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlashga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi. Shu bilan birga, tashqi iqtisodiy aloqalarning kengayishi va xalqaro hamkorlikning rivojlanishi respublikaning jahon xo‘jalik tizimiga integratsiyalashuvini ta‘minladi. Ijtimoiy sohada amalga oshirilgan chora-tadbirlar, xususan, aholini ijtimoiy himoya qilish, infratuzilmani rivojlantirish va turmush darajasini oshirishga qaratilgan siyosat ijobiy natijalar berdi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Qoraqalpog‘iston Respublikasi iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi bo‘yicha rasmiy ma‘lumotlar to‘plami. – Nukus, 2000.
2. Annayev T., Tilovov B., Xudoyberdiyev Sh. Boysun arxeologik yodgorliklari. –T 2010.
3. Isomiddinov M.H. Sopolga bitilgan tarix. –T., 2012.3.Jo‘raqulov M., Isomiddinov M. O‘rta Osiyo kulolchiligi tarixidan. –Samarqand, 2009.
4. Kabirov J., Sagdullayev A. O‘rta Osiyo arxeologiyasi. –T2007.
5. Sagdullayev A. Qadimgi O‘rta Osiyo tarixi. –T 2014